

УДК 340.15(438) «1791»:342.4(4)
DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.4.21>

В. Н. Патлачук

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії, історії права і держави
та конституційного права
Національного університету державної фіскальної служби України

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ ПОЛЬЩІ 1791 Р. НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ У ЄВРОПІ ТА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Проблема конституціоналізму є основною в юридичній науці, а також в практиці використання конституційно-правових норм. Інтерес до польської Конституції 3 травня 1791 р. є невідомим, з причини того, що поява цього документу стала результатом розвитку польської юридичної науки, яка увібрала в себе значну кількість досягнень європейського конституціоналізму. Текст Конституції 1791 р. дуже скоро став відомим в багатьох європейських столицях, чому сприяли іноземні послы, акредитовані у Варшаві, які інтенсивно інформували свої столиці про революційні події 1791 р. та про першу польську Конституцію. Важливу роль у розповсюдженні цього документу відіграли різні закордонні видання, які іноземними мовами викладали текст Конституції Польщі 1791 року. Прийняття Конституції 1791 р. вплинуло: 1) на суспільно-політичну ситуацію у Європі; 2) на зовнішню політику Росії, Австрії та Пруссії; 3) на процес розвитку конституціоналізму. Після прийняття Конституції 1791 р. по території Європи прокотилася хвиля народних виступів на її підтримку. Освічені люди того часу розуміли, що прийняття основного закону перетворювала Річ Посполиту в конституційну монархію та забезпечувало правові засади проведення низки реформ. В тогочасному світі в багатьох країнах, таких як Франція, США, Німеччина, в охоплених національними рухами угорських та чеських територіях Австрійської імперії люди бачили в Конституції 1791 року документ, який вказував на шляхи проведення демократичних реформ. Прийняття Конституції 1791 р. викликало незадоволення Катерини II та тодішнього російського керівництва. З метою знищення польської держави, Катерина II у травні 1791 р. дала вказівку своїм можновладцям знайти шляхи створення конфедерації з метою захоплення влади у Польщі. Вступ царських військ разом з конфедератами до Варшави знаменував скасування конституції 3 травня й водночас зумовив другий поділ Речі Посполитої. Положення Конституції суттєво вплинули на подальший розвиток конституційної науки по причині того, що до її змісту увійшли положення, які мали значення юридичних принципів. Ідеї свободи, рівності, демократії, народного суверенітету та розподілу влади які знайшли свою реалізацію в Конституції 1971 р., були присутні в програмних документах більшості різних польських таємних організацій, політичних рухів та партій протягом всього XIX та поч. XX століть. У часи відновлення незалежності Польщі в 1918 році ідеї польського конституціоналізму у вигляді Конституції 1791 р. стають основною ідеологічною засадою її нової політико-правової системи.

Ключові слова: конституціоналізм; Конституція 3 травня 1791 р.; Універсал; Польща; революційна Франція; Російська імперія.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що проблема конституціоналізму є основною в юридичній науці, а також в практиці використання конституційно-правових норм. У сьогоднішній Україні виявлення закономірностей становлення та розвитку конституціоналізму набуває особливого значення у процесі реформування правової системи. Інтерес до польської Конституції 3 травня 1791 р. є невідомим,

з причини того, що поява цього документу стала результатом розвитку польської юридичної науки, яка увібрала в себе значну кількість досягнень європейського конституціоналізму. В її змісті знайшли відображення ідеї Ж.Ж. Руссо про народний суверенітет, Ш.Л. Монтеск'є про поділ влади, засади створення конституційної монархії, організації незалежної судової влади та місцеве самоврядування. На додаток до

цього, Конституція 3 травня 1791 р., як юридичний документ та джерело права діяла на землях Правобережній Україні, Галичині та інших українських землях. Виходячи з цього, доцільно розглянути вплив Конституції 1791 р. на суспільно-політичну ситуацію у Європі та загальний розвиток конституційного права.

Аналіз публікацій показує, що різні аспекти формування та розвитку конституціоналізму досліджувалися українськими вченими-правниками, зокрема Ю. Барабашем, І. Бойком, В. Ковальчуком, А. Крусян, В. Речицьким, М. Савчином, П. Стецюком, Б. Тищиком, В. Шаповалом, С. Шевчуком. У їхніх працях розглядалися питання, пов'язані із зародженням ідей конституціоналізму, їх розвитком, втіленням у політико-правову практику тих чи інших держав. Одночасно з цим, питання пов'язані з Конституцією 3 травня 1791 р. розглядалися в працях польських вчених: Б. Банашика, А. Дзядзьо, Р. Дворкіна, М. Зеленського, А. Лавнічака, П. Міяло, В. Речицького.

Метою роботи є дослідження впливу Конституції Польщі 1791 р. на суспільно-політичну ситуацію у Європі та розвиток конституціоналізму.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з того, що офіційною датою прийняття Конституції стало 3 травня 1791 р., яке підвело етап правотворчої роботи чотирьохрічного Сейму. Один з перших текстів був виданий у Варшаві окремою брошурою під назвою «Закон про управління», на титульній стороні якої були зображені діти, які передають один одному лавровий вінок. У наступних виданнях на титульній сторінці був зображений король Станіслав Август – велична постать зі скіпетром у правій руці, який сидить на троні під балдахіном, що спирається на дві колони. З двох сторін від нього знаходяться алегоричні персонажі: один – з пальмовою гілкою, другий – з мечем та вагами, при цьому кожен з них тримає коронований щит один – з королівської монограмою, другий – з гербом Понятовських. Над балдахіном розташований королівський з орлом, а по двом сторонам від нього – птахи. На ступенях вказана трону вказана дата: MDCCLXXX (1791 р.), а навколо них 11 щитів з гербами: поморським, сандомирським, подвійним Ягелонським хрестом, подільським, добжинським, люблінським, київським, калішським, пруським.

Текст польської Конституції 1791 р. дуже скоро став відомим в багатьох європейських столицях, чому сприяли іноземні послы, акре-

дитовані у Варшаві, які інтенсивно інформували свої столиці про революційні події 1791 р. та про першу польську Конституцію. Як вказує польський дослідник А. Лавнічак, основний закон прийнято називати Конституцією 3 травня, хоча на справді, документ називався урядовим актом, тобто його автори бажали підкреслити виключне значення цієї конституції [1, с. 22].

Важливу роль у розповсюдженні цього документу відіграли різні закордонні видання, які іноземними мовами викладали текст Конституції Польщі 1791 року. Першим з них стало перекладене французькою мовою видання основного закону у Варшаві, яке було здійснено після ухвалення його на засіданні Чотирирічного Сейму. Трохи пізніше наприкінці 1791 року текст Конституції було видано англійською мовою у Лондоні під назвою «Нова конституція для Уряду Польщі...», а на початку 20-тих років XIX ст. текст Конституції 3 травня було перекладено італійською мовою та видано в Неаполі. Протягом першого року після її прийняття, Конституція 3 травня перевидавалася приблизно 14 разів накладками близько 20 – 30 тис. примірників. В тодішній Російській імперії було здійснено переклад тексту Конституції на російську мову, який був виданий в 1885 р. у Варшаві.

Інтерес викликає та обставина, що прибічники «Торговицької конфедерації» після захоплення росіянами Варшави почали шукати та знищувати оригінальні тексти Конституції. До наших часів дійшов текст основного закону, який знаходився у королівській бібліотеці м. Варшави. Інший примірник вдалося зберегти князям Потоцьким, який таємно зберігався в архіві цієї родини. Ці видання мали велике значення для ознайомлення широких верств населення з текстом Конституції і тому цей акт став доступним для широких кіл суспільства. На додаток до цього, Конституція стала відома на Північно-Американському континенті, де точилися значні дискусії щодо шляхів створення правової системи США. З цим документом були добре ознайомлені відомі державні діячі та політики, члени громадських угруповань, про нього говорили на зібраннях різних товариств, салонах, клубах. Примірники тексту першої польської Конституції франко- та англомовних видань, можна було зустріти в публічних та приватних бібліотеках відомих французів, поляків, німців та литовців. Одне з таких англомовних видань Конституції Польщі 1791 р. зберігається у фондах особистої бібліотеки визначного американського державного діяча та співавтора проекту

Рис. 1. Основні напрямки впливу Конституції 1791 р.

Декларації незалежності 1776 р. Томаса Джефферсона (1743-1826). Як вказує П. Стецюк, явище першої польської Конституції було позитивно оцінено також відомим німецьким філософом XIX ст. К. Марксом (1818-1883) [2, с. 66].

Прийняття Конституції 1791 р. вплинуло: 1) на суспільно-політичну ситуацію у Європі; 2) на зовнішню політику Росії, Австрії та Пруссії; 3) на процес розвитку конституціоналізму (рис. 1).

I. Після прийняття Конституції 1791 р. по території Європи прокотилася хвиля народних виступів на її підтримку. Освічені люди того часу розуміли, що прийняття основного закону перетворювало Річ Посполиту в конституційну монархію та забезпечувало правові засади побудови демократичної держави. В тогочасному світі в багатьох країнах, таких як Франція, США, Німеччина, в охоплених національними рухами угорських та чеських територіях Австрійської імперії люди бачили в Конституції 1791 р. документ, який вказував на конкретні шляхи проведення демократичних реформ.

На думку англійського дослідника Нормана Дейвіса, Король Польщі Станіслав Понятовський прийняттям цього акту вирішував складні поняття у вигляді побудови республіки з обмеженням прав шляхти [3, с. 677]. З боку правителів Росії, Австрії, Пруссії та інших держав реакція була протилежною, з причини того, що вона підривала феодальні основи їх влади. Як вказує Л.О. Зашкільняк та М.Г. Крикун, Катерина II зазначала, що Варшава стає другим після Парижу осередком революції в Європі та загрожує таким чином усталеному порядку [4, с. 242]. На думку П. Вандич, з точки зору прусського уряду, прийняття польської Конституції 1791 р. стало смертельним ударом по прусській монархії, хоча король Фрідріх Вільгельм неодноразово вказував на свою підтримку цього документу [5, с. 165]. Особливий вплив на європейську громадськість справила та обставина, що Конституція скасовувало право «liberum veto», що приводило до того, що у Польщі закон при-

ймався простою більшістю голосів. Також люди позитивно оцінювали фіксацію в Конституції механізму стримування різних гілок державної влади. Наприклад, в основному законі передбачалося, що у випадку таємного голосування більшістю у 2/3 обох палат Сейму Парламент має право заявити вимогу про заміну будь-якого міністра, а король був повинен негайно призначити на його місце іншу людину.

З іншого боку, підвищену увагу викликали положення Конституції 1791 р. стосовно посилення влади короля у Речі Посполитої, при тому, що революціонери Франції навпаки прагнули позбутися королівської форми правління. Серед європейської буржуазії широку підтримку викликали норми Конституції, направлені на підтримку третього стану. Так, згідно основного закону, міщани отримували право на заняття окремих адміністративних судових та духовних посад, право виступати в якості адвокатів та отримувати офіцерські чини.

У революційній Франції, в якій вже діяла знаменита «Декларація прав людини та громадянина» (1789 р.), яка являла собою один з фундаментальних документів європейського конституціоналізму, одночасно з схвальними відгуками, було багато критичних зауважень. Це торкалося збереження станового характеру польського суспільства, феодальної залежності селян та відсутність норм стосовно націоналізації землі. При чому, як вказує В. Речицький, Конституція Франції базувалася на гарантії прав громадян, ідеї народного суверенітету, теорії поділення влади та концепції невідчужених прав [6].

Перший президент США Джордж Вашингтон (1732-1799) дав позитивні оцінки Конституції 1791 р. та загалом оцінював її положення досить високо.

Відразу після її проголошення зміст документу обговорювала вся ліберальна Європа. Так, відомий британський філософ та політик Едмунд Берк (1729-1797), творець сучасного

консерватизму, вказував на неї як взірць мирних системних перетворень. Прихильно відносився до основного закону Папа Римський Пій VI, понтифік вказував, що цей документ направлений на збереження прав католицької церкви в Польщі. Одночасно з цим, посол США в Парижі того часу, а згодом – президент (1801-1809), демократ Томас Джефферсон, писав, що світ має три конституції, які заслуговують на пам'ять та повагу: американську, польську і французьку. В свою чергу голландська ліберальна газета «Gazette» стосовно Конституції 1791 р.: «Якщо в цьому столітті й траплялися дива, одне з них сталося у Польщі». Аналогічні висловлювання відомих на той час політичних діячів та відповідні позитивні публікації про першу польську Конституцію, можна знайти у американського вченого історика та славіста П. Вандича [5, с. 187]. Сучасний німецький історик Йорг Генш, даючи загалом позитивну оцінку Конституції Польщі 1791 р., підкреслює ту обставину, що конституційні зміни Речі Посполитої було здійснено шляхом парламентського голосування, а не декретом, який був прийнятий королівською владою.

Ідеї польського конституціоналізму вплинули на практичну діяльність демократичної еміграції. У Парижі в готелі «Ламбер» була заснована консервативна партія, яка проводила святкування дня прийняття Конституції, а до числа своїх вимог віднесла відновлення її дії. Ця політична сила визнала князя Адама Чарторийського королем Польщі та шукала у Європі союзників, які могли підтримати польське повстання та сприяти відродженню Речі Посполитої. У липні 1831 р. виконавчий комітет консервативної партії звернувся до Палати общин Англії з проханням підтримати відновлення Польщі в кордонах 1772 р., але ця політична сила не бажала створення самостійної України. Інтерес викликає та обставина, що неврахування інтересів українського народу стало однією з причин поразки польського повстання 1830-1831 рр.

II. Прийняття Конституції 1791 р. викликало незадоволення Катерини II та тодішніх російських можновладців, які бажали зберегти феодальний лад у цій країні. В теперішніх умовах російська влада постійно вказує на те, що вона ніколи не втручається у внутрішні справи сусідніх держав, але приклад сьогоднішньої Польщі та Речі Посполитої показує лицемірність таких заяв. З метою знищення польської держави, Катерина II у травні 1791 р. дала вказівку своїм

можновладцям знайти шляхи створення конфедерації з метою захоплення влади у Польщі. У той момент росіяни вели війну з Турцією і не мали можливості направити туди необхідну кількість військ. З метою виконання вказівки імператриці Г.О. Потьомкін, який був та той час найбільш впливовою фігурою Російської імперії, вступив в переговори з графом Ф. Потоцьким та Р. Ржевуським. На таємних перемовинах в Санкт-Петербурзі в березні 1792 р. було вирішено, що незадоволені конституцією магнати створять конфедерацію, а імператриця надасть грошову допомогу та пізніше надішле війська у Польщу. Формальною причиною російської агресії став факт вручення польському уряду 18 травня 1792 р. декларації, в якій вказувалося, що необхідно відмінити дію Конституції 1791 р. Причому в день вручення декларації, не чекаючи відповідь польського уряду, російські війська під керівництвом генерала-аншефа М.В. Коховського перейшли в Бессарабії кордон Речі Посполитої. З метою формування нового уряду зрадники зібралися у містечку Торговиця, яке розташоване на території теперішньої Кіровоградської обл. в Україні, тому це об'єднання отримало назву «Торговицької конфедерації».

До числа лідерів опозиції увійшли: Ф. Потоцький, якого призначили маршалом Сейму, коронний гетьман Ф.К. Браницький, брати польські аристократи Р. Ржевуський та С. Ржевуський, перемишльський каштелян кн. А. Святополк-Четвертинський, граф Г. Віельгорський та ін. Цей реакційний уряд видав три Універсали, в яких містилось звернення до польського народу. В першому з них вказувалося, що Торговицька конфедерація має за мету захист старого державного устрою Речі Посполитої та повернення шляхетських привілеїв, знищених Конституцією 1791 року. Другий нормативно-правовий акт Універсал від 30 травня 1792 року вказував, що Торговицька конфедерація була підтримана Росією, яка надала свої війська, але не буде втручатися в внутрішні справи Речі Посполитої. В третьому універсалі від 9 червня 1792 р. вказувалося, що всі суди, органи державної влади, які діяли у Польщі, вважаються ліквідованими. Замість них Конфедерація створює власні органи державної влади, суди та збирає новий Сейм і сеймики. В якості резиденції заколотники обрали м. Торговиця Уманського пов. Брацлавського воєводства, яке належало родині Потоцьких. Починаючи з цього моменту Торговицька конфедерація стала символом антипольського руху, національної ганьби, а її керівники

назавжди увійшли до історії як зрадники. Цілком зрозуміло, що керівництво конфедерації звернулося до росіян з проханням про допомогу, на що отримали позитивну відповідь, хоча війська генерала М.В. Коховського вже захопили значну частину Правобережної України.

Аналогічний сценарій був реалізований у 2014 р., коли за російські кошти та за допомогою диверсантів місцеві зрадники також звернулися до Російської Федерації з проханням про допомогу, на що їм була дана «позитивна відповідь», в м. Донецьку та Луганську були сформовані горезвісні ЛНР та ДНР.

Бажаючи посилити натиск на Польщу, Катерина II надіслала другу російську армію на чолі з генералом О.В. Суворовим, яка звільнилася внаслідок укладеного у 1792 р. мирного договору з Отаманською Портою. Враховуючи чисельну перевагу, наявність добре вишколеної армії, яку перекинули з турецького фронту та наявність значної кількості гармат, росіяни здобули перемогу над поляками. Іншою причиною поразки була слабкість правителя Польщі короля Станіслава-Авґуста та низький рівень військової підготовки польських революціонерів на чолі з героїчним Тадеушем Костюшком. Поразка Польської держави дала змогу Російській імперії та Пруссії провести у 1793 р. другий поділ Речі Посполитої та закріпити цю обставину у вигляді договору між ними.

Лицемірність російської політики доводить факт того, що Катерина II надіслала до польського короля Станіслава-Авґуста свого агента барона К. Бюлера, який умовив правителя приєднатися до конфедерації. Імператриця обіцяла королю збереження польської держави, забезпечення прав та свобод населення, невтручання у внутрішні справи, що стало черговою брехнею росіян. Вступ царських військ разом з конфедератами до Варшави знаменував скасування Конституції 3 травня й водночас зумовив другий поділ Речі Посполитої. До Росії перейшли значні території центральної Білорусі, Правобережна Україна, а Пруссії дісталася розвинутий й багатолюдний регіон Познані, а також великі міста Данциг та Торунь.

III. На формування сучасного конституціоналізму суттєво вплинули американська, французька та польська конституції. При чому, як вказує Анджей Дзядзьо, преамбули американської та польської конституцій приблизно співпадали між собою, з причини фіксації в них таких завдань, як забезпечення внутрішнього порядку, незалежності, недопущення

диктату іноземних держав та створення умов для загального добробуту, захисту населення та свободи [7, с. 168].

Доктринальним джерелом цих основних законів були ідеї просвітництва, обмеження влади, досягнення незалежності, внутрішньої стабільності та безпеки. Європейська модель конституціоналізму у її сучасному вигляді характеризується наявністю писаної конституції, перевагою парламентської форми правління у поєднанні з різними формами децентралізації публічної влади у вигляді федералізму, регіоналізму та децентралізації. При цьому ці особливості з'явилися не випадково, а у вигляді положень, окремих конституцій, які обумовили специфіку та вектор розвитку європейської моделі.

Особливістю польської Конституції 1791 р. була фіксація в ній положень стосовно зміни політичної та соціальної системи, знищення феодальних порядків та перехід до буржуазного ладу. На теорію конституціоналізму вплинули польські республіканські традиції у вигляді обмеження королівської влади, діяльності Сейму та Сенату, а також обмеження прав та привілеїв шляхти.

Положення Конституції суттєво вплинули на подальший розвиток конституційної науки з причини того, що до її змісту увійшли положення, які мали значення юридичних принципів. До їх числа відносилися: верховенство права, верховенство конституції, поділ влади, католицька конфесійна держава, релігійна толерантність, рівність громадян, державна єдність, загальне благо, парламентаризм, монархічна форма правління, самоврядування. Для Речі Посполитої важливе значення мало скасування права *liberum veto*, яке століттями паралізувало внутрішню політику, коли через окремих шляхтичів можна було заблокувати одним голосом будь-які рішення сейму. Одночасно з цим Конституція забороняла скликання шляхетських конфедерацій, які вносили хаос у державу, а спеціальні урядові комісії повинні були займатися справами окремо Польщі і Великого князівства Литовського. Для конституційного права важливе значення мали положення стосовно дуалізму держави, які в перспективі повинні були сприяти литовському національному відродженню. Інтерес викликає та обставина, що для українців, які складали майже третину населення Речі Посполитої, в основному законі навіть не планувалося надання будь-яких прав на автономію.

Конституція 1791 р. змінювала форму правління завдяки створенню спеціальної вищої управлінської структури – Варти Національних Прав, яка складалася з короля, примаса та п'яти міністрів, що повинно було зробити загальне керівництво країни більш ефективним. З точки зору конституційної науки, особлива увага приділялася тому, що мешканці міст мали такі ж самі права як шляхта, свободи й права гарантувалися селянам, якими мала опікуватися держава, а не магнати. В основному законі вказувалося про збільшення чисельності армії до 100 тис., а держава отримувала повне право вести незалежну зовнішню політику. Однією з ключових проблем конституціоналізму є закріплення в основному законі норм стосовно місцевого самоврядування, яке згідно Конституції 1791 р., зміцнювалося і вдосконалювалося. Органи місцевого самоврядування згадувалися в положеннях про сеймики та королівські міста, які мали право обирати своїх голів та представників. В цілому цей комплекс реформ повинен був перетворити Річ Посполиту на одну з найдемократичніших, у той історичний момент, держав Європи. Тому зміст основного закону 1791 року, незважаючи на деякі недоліки, за своїм змістом та юридичною природою визнавався як конституція в науковому розумінні цього терміну, а Конституція 1791 р. належить до джерел сучасного європейського конституціоналізму. Як вказує О.М. Бориславська, ключовою ідеєю, яка лягла в основу цієї ідеології, зумовила розвиток низки концепцій та, в решті-решт, привело до утворення нового суспільного строю, виникнення конституціоналізму та конституційної держави на європейському континенті була свобода людини [8, с. 68].

Ідеї свободи, рівності, демократії, народного суверенітету та розподілу влади які знайшли свою реалізацію в Конституції 1971 р., були присутні в програмних документах більшості різних польських таємних організацій, політичних рухів та партій протягом всього XIX та поч. XX століть. Прагнення до свободи, відродження польської держави, початки якого були зафіксовані в «Конституції 3-го травня», вплинули на направленість та дії учасників Листопадового (1830-1831 рр.), Краківського (1846 р.), Січневого (1863-1864 рр.) повстань. На думку П. Дворкіна, наявність конституції продемонструвало всьому світові волю та можливість польської нації відбудувати державні установи за найкращими просвітницькими моделями,

з урахуванням політичних та соціальних умов Польщі того часу [9].

У кінці XIX століття в колах польської інтелігенції святкування «3-го травня» все більше набуває політико-ідеологічного та історико-виховного характеру. На честь «третього травня» поляки називали приватні школи, іноді вулиці та площі, ставили пам'ятники до сотої річниці (1891 р.) від дня ухвалення конституції тощо.

У часи відновлення незалежності Польщі в 1918 р. ідеї польського конституціоналізму, які знайшли відображення у Конституції 1791 р., стають основною ідеологічною засадою нової політико-правової системи. В Малої польської Конституції від 28 квітня 1919 р. вказувалося, що день 3 травня встановлюється як урочисте свято на вічні часи. При чому при підготовці Конституції 1921 р. депутати вносили пропозиції з фіксації положень Конституції 1791 р. в тексті основного нового закону. Згадка про Конституцію 3 травня знайшла відображення у вступі до Конституції РП 1921 р., в якій містилось посилання на велику конституційну традицію та шляхи відбудови Польської незалежної держави.

Сьогодні 3 травня є одним з головних державних свят Республіки Польщі – День Конституції, яке відзначається на офіційному рівні. Під час відзначення цього свята у 2006 р. Президент Польщі Лех Качинський (1949-2010) говорив, що «Травнева Конституція – це великий почин нашої юридичної ідеї. Це – доказ того, що патріотизм, турбота за державу можуть перемогти».

Ім'я першої польської Конституції сьогодні носить одна з центральних площ Варшави, багато вулиць і площ в інших містах країни, школи та гімназії, а її річницю вшановує весь народ. В багатьох польських містах та селах встановлено пам'ятники на честь «Конституції 3 травня», а її річницю вшановує весь народ. В цілому, знищення польської держави та припинення дії Конституції 1791 р. були актом агресії з боку Російської імперії та порушенням норм тодішнього міжнародного права.

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**:

1. Конституція 1791 р. була направлена на створення конституційної монархії, реалізації демократичних положень та створювала модель системи, до якої входили незалежні гілки – парламент, виконавча та судова влади. В змісті основного закону знайшли відображення ідеї просвітництва, ліберальні концепції, принципи поділу влади та народного суверенітету.

2. Польська конституційна модель вступала у конфлікт з тодішньою тенденцією централізації влади та створення абсолютних монархій з сильною армією та агресивною зовнішньою політикою, тому прийняття Конституції 1791 р. викликало агресію з боку сусідніх феодальних держав – Росії, Пруссії та Австрії, які боялися, що ідеї Конституції можуть привести до революційних заворушень та постань в цих країнах. Найбільш активну участь у припиненні дії Конституції 1791 р. відіграла Російська імперія, спрямувавши кошти на підкуп польської шляхти, проведення військової агресії та використання інших засобів впливу. Причому всі обіцянки росіян зберегти незалежність Речі Посполитої були брехнею, доказом чого є другий поділ Польщі та захоплення ними значної частини країни.

3. Формування конституційного права пов'язано з впливом на нього американської, французької та польської конституцій. Положення Польської Конституції збагатили конституційну науку, включення до її змісту положень стосовно верховенства конституції, верховенства права, рівності громадян, релігійної толерантності, права на особисту свободу та місцеве самоврядування.

Список використаної літератури:

1. Ławniczak A. Krótka historia polskiego sformalizowanego konstytucjonalizmu.

Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze. 2016. № 7. S. 21-37.

2. Стецюк П. Перша Конституція Польщі (1791): спроба правового аналізу. Львів: «Астролябія», 2010. 112 с.
3. Дейвіс Н. Європа: Історія; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
4. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
5. Вандич П. Ціна свободи : історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К. : Критика, 2004. 463 с.
6. Речицький В. Європейський конституціоналізм та його властивості. URL: <http://khp.org/index.php?id=1361879606> (дата звернення: 08.06.2021).
7. Dziadzio A. Konstytucja 3 maja 1791 roku na tle koncepcji ustrojowych Oświecenia. *Panstwo i Społeczeństwo* VI: 2006. nr. 4. S. 167-173.
8. Бориславська О.М. Формування європейської моделі конституціоналізму: від ідеї до конституційної системи правління. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 65-70.
9. Dworkin R. Zasady ustrojowe w konstytucji 3 maja 1791 r. „All law [...] is anchored in history”. *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*, Oxford, 1999.

Patlachuk V. N. The influence of the Polish constitution of 1791 on the socio-political situation in Europe and the development of constitutionalism

The problem of constitutionalism is fundamental in legal science, as well as in the practice of using constitutional law. The interest in the Polish Constitution of May 3, 1791 is not accidental, due to the fact that the appearance of this document was the result of the development of national jurisprudence, which absorbed a significant number of achievements of European constitutionalism. The text of the Polish Constitution of 1791 soon became known in many European capitals, thanks to foreign ambassadors accredited to Warsaw, who intensively informed their capitals about the revolutionary events of 1791 and the first Polish Constitution. An important role in the dissemination of this document was played by various foreign publications that presented the text of the Constitution of Poland of 1791 in foreign languages. The adoption of the Constitution of 1791 affected: 1) the socio-political situation in Europe; 2) the foreign policy of Russia, Austria and Prussia; 3) the process of development of constitutionalism. After the adoption of the Constitution of 1791, a wave of popular protests swept across Europe. Educated people at the time understood that the adoption of the Basic Law transformed the Polish-Lithuanian Commonwealth into a constitutional monarchy and provided the legal basis for a number of reforms. In the world of that time, in many countries, such as France, the United States, and Germany, in the Hungarian and Czech territories of the Austrian Empire covered by national movements, people saw in the Constitution of 1791 a document that indicated ways to carry out democratic reforms. The adoption of the Constitution of 1791 caused dissatisfaction of Catherine II and the then Russian leadership. In order to destroy the Polish state, Catherine II in May 1791 instructed her rulers to find ways to create a confederation in order to seize power in Poland. The entry of the tsar's troops together with the Confederates into Warsaw marked the repeal of the constitution on May 3 and at the same time led to the second division of the Commonwealth. The provisions of the Constitution significantly influenced the further development of constitutional science due to the fact that its content included provisions that had the meaning of legal principles.

The ideas of freedom, equality, democracy, people's sovereignty and separation of powers, which were implemented in the 1971 Constitution, were present in the program documents of most various Polish secret organizations, political movements and parties throughout the 19th and early 20th centuries. XX centuries. At the time of the restoration of Polish independence in 1918, the ideas of Polish constitutionalism in the form of the Constitution of 1791 became the main ideological basis of its new political and legal system.

Key words: *constitutionalism, Constitution of May 3, 1791, Universal, Poland, revolutionary France, the Russian Empire.*